

Ali Şir Nevâî'nin Şeyh San'an Destanında Çağatayca ve Oğuzca Dil Unsurları

Aziz MERHAN¹

Emel TEKİN²

Özet

İran Edebiyatının 12.-13. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-Tayr* (Kuş Sohbeti) adlı eseri Ali Şir Nevayî tarafından 1499 yılında *Lisanu't-Tayr* (Kuş Dili) adıyla Çağataycaya çevrilmiştir. Türkiye'de ve Özbekistan'da bütünlük içinde çalışılmış olan bu eserin içindeki destanlardan biri de çok meşhur olan Şeyh San'an Destanıdır. Destanın Fransa'da Milli Kütüphane'de (Bibliothèque Nationale de France) iki destandan oluşan bir mecmua içinde bulunan bir kaydı (*Supplément Turc. 978*) elimizde bulunmaktadır. Hâlihazırda üzerinde çalışmakta olduğumuz bu destanda Çağatayca dil unsurları yanında Oğuzca unsurlar dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu yazıda söz konusu elyazmasına değinilerek Çağataycaya ve Oğuzcaya özgü belirgin unsurlar üzerinde durulacaktır. Çağatayca dil unsurları metinden seçilen örneklerle ortaya konulduktan sonra Oğuzcaya ait dil unsurları karşılaştırmalı olarak sunulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ali Şir Nevayî, Şeyh San'an Destanı, Çağatayca, Oğuzca, elyazması.

The Chagatai and Oghuz Language Elements in Ali Shir Navai's Story Sheikh San'an

Abstract

The work of Fariduddin Attar who is one of the 12.-13. century sufi poets of Persian literature, *Mantikuttayr* (The Conference of the Birds) was translated to Chagatai language in 1499, which was named as *Lisanuttayr* (The Language of the Birds) by Ali Shir Navai. One of the stories in this work which is very famous is Sheikh San'an Epic. One copy of this story which is placed in a two-story journal (*Supplément Turc. 978*) in the National Library of France (Bibliothèque Nationale de France) is available to us. In this story we are currently working on the attention is drawn to Oghuz language elements as well as Chagatai language elements. Therefore, the study focuses on specific and distinctive elements of Chagatai and Oghuz languages by referring to the aforementioned manuscript. Having introduced Chagatai language elements through the examples which have been selected from the text, the Oghuz language elements will be comparatively presented.

Key words: Ali Shir Navai, The Story Sheikh San'an, Chagatai, Oghuz, manuscript.

1. Giriş

İran edebiyatının ünlü mutasavvıf şairi Feriddüdin Attar (öl. 1220) *Mantiku't-Tayr* (Kuşların Sohbeti) adlı mesnevisinde kuşların Kaf Dağı'nın ardında olduklarına inandıkları, ama gerçekte insan-ı kâmilliğe ulaşmak için ardına düştükleri Simurg (*si* "otuz" ve *murğ* "kuş") adlı efsanevî kuşa yaptıkları yolculuğu ve bu yolculukta karşılaştıkları güçlükleri işler. Feriddüdin Attar'ın, bu yolculuğu anlatırken yararlandığı hikâyelerden biri de çalışmamızın konusu olan Şeyh San'an Destanıdır. Destan, Feridüddin Attar'ın *Mantiku't-Tayr*'ına³ nazire olarak yazılan 14. yüzyılda Eski Anadolu Türkçesiyle yazan Gülşehri'nin *Mantiku't-Tayr*⁴ ile 15.

¹ Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, amerhan@yildiz.edu.tr

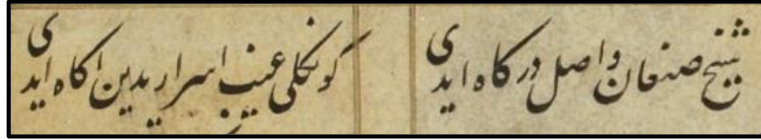
² Yıldız Teknik Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı ABD Eski Türk Dili YL Öğrencisi, emelltekinn@gmail.com

³ Farsçası: Fariduddin 'Attar 1962, 77-91 ve Türkçesi: Feridüddin-i Attar 2001, 97-127.

⁴ Levend 1957, 22-51.

yüzyıl Çağatay dilinin önemli şairi Ali Şir Nevayî'nin Lisânü't-Tayrında da işlenmiştir.⁵ Ayrıca müstakil olarak da Eski Anadolu Türkçesine çevrilmiştir.⁶

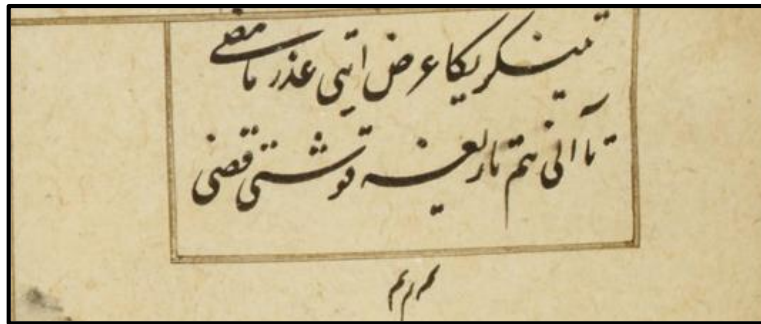
Üzerinde çalışmakta olduğumuz metin, bir mecmua içerisinde müstakil olarak yer almaktadır. Bu mecmua, Fransa Milli Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale de France) *Supplément Turc.* 978 numarayla muhafaza edilmektedir. Mecmuanın 1^b-24^a sayfalarında 24 yaprakta *Şeyh San'an Destanı* ile 25^b-52^b sayfalarında 27 yapraklık *Gülşenü'l-Esrâr*⁷ (Sırlar Bahçesi) eserinden bir kısım bulunmaktadır. Mecmua metinleri siyah mürekkeple nestalik yazıyla yazılmış olup sayfalar ortadan bölünmüş bir cetvelle çizilmiştir. Sayfa kenarları mavi cetvelle çizilmiştir. İlk (1^b) ve son (24^a) sayfalarda 8'er satır, diğer sayfalarda ise 12'şer satır bulunmaktadır. Üç sayfada (4^a, 14^a, 22^b) ise hikâyenin akışına uygun olarak çizilmiş üç adet minyatür ile birlikte birer beyit (beyit: 57, 286, 479) mevcuttur. Eser mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup 511 beyitten oluşmaktadır. Aruzun remel (fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün) kalıbıyla yazılmıştır. Sayfaların sol alt kısmında rabita kaydı vardır. Yapraklar bugün kullandığımız rakamlarla numaralandırılmıştır ve sayfanın sol üst köşesinde yer almaktadır. Ali Şir Nevayî'ye ait olduğu gerek *Lisanu't-Tayr*'daki hikâye ile karşılaştırmamız gerekse 505. beyitte şairin adının geçmesinden (*kêl Nevâyî sözni hâlâ hatm kıl / 'ışk ara ızhâr-ı da'vî kılmagıl* "Gel Nevayî sözü şimdi sona erdir ve aşk içinde davamı açığa çıkarma") anlaşılmaktadır. Ancak müstensihî veya istinsah yılı hakkında bir kayıt bulunmamaktadır.⁸

İlk beyit (1^b): *Şeyh San'an vâsıl-ı dergâh-ı*

könlü gayb esrâr-ıdın âgâh-ı

"Şeyh Sanan dergaha vâsıl olanlardan (Hakk'a ulaşan) idi. Gönlü, gizli olan şeylerden (gizli olanın sırrından) haberdâr idi."

Son beyit (24^a): *Tênriğe arz etti özri-i mâ-mezâ*

tâ anı hem yârığa hoştu kazâ

"Tanrı'ya, geçmişte yaşadıklarını arz ederek af diledi. Kaza onu da yârine kavuşturdu."

⁵ Ali Şir Nevâyî 1995.

⁶ Merhan 2012b, 123-154.

⁷ Gülşenü'l-Esrâr eseri, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başında yaşamış olan *türkiğûy* (Türkçe konuşan) şairlerden Haydar Harezmi'nin 12. yüzyıl şairi Nizâmî-yi Gencevî'nin Mahzenü'l-Esrâr (Sırların Mahzeni) adlı eserinin Çağataycasıdır.

⁸ Metinden yaptığımız alıntılar hâlihazırdaki yüksek lisans tezimize (*Alişir Nevayî'nin Şeyh San'an Destanı: Dil İncelemesi-Metin-Sözlük*) dayanmaktadır.

İçerik olarak metnimiz, bir güzelin aşkı uğruna dininden vaz geçip Hristiyan olan Şeyh San'an'ın hikâyesini konu alır. Halka, doğru yolu gösterecek kadar din bilgisi geniş, 450 müride sahip, itibar sahibi Şeyh San'an; rüyasında üst üste bir kilise içinde ağladığını ve putun önünde secde ettiğini görür. Rüyasının aslını öğrenmek için müritleriyle birlikte Rum (Anadolu) diyarına gider. Orada, insanı mumun etrafında bir kelebek durumuna getirecek güzellikteki Hristiyan kıza âşık olur. Şeyh; yüzünün güzelliğinden huri ve perileri, ışığından ise Doğunun güneşini inciten güzele aşkını itiraf eder. Hristiyan güzel Şeyhe aşkın teşekkür alameti olarak dört işe razı olmasını söyler. Bu dört şart Kur'an-ı Kerim'i yakmak, putperest olmak, şarap içmek ve zünnar (keşiş kuşağı) bağlamaktır. Bununla birlikte ceza olarak da verilen iki iş vardır. Bunlar ise bir yıl boyunca gündüzleri domuz çobanlığı yapmak ve geceleri ise ateşgahın bekçisi olmaktır. Aşkı uğruna maddî ve manevî her şeyden vazgeçen Şeyh, kızın tüm isteklerini harfiyen yerine getirir. Bu sırada müritleri Şeyhin düştüğü durumdan utanıp Şeyhi terk eder ve Kâbe'ye geri dönerler. Şeyhin Rum diyarına gittiği esnada Kâbe'de olmadığı için Şeyhe eşlik edemeyen bir müridi olayı öğrenince geri dönenleri Şeyhlerinin peşini bırakmamaları hususunda ikna eder ve hep birlikte müritler tekrar Rum diyarına giderler. Şeyhlerinin kurtuluşu için Allah'a niyaz eden müritlerin duası kabul olur. Şeyh girdiği yanlış yoldan döner. Müritleriyle birlikte Rum diyarını terk edip Kâbe'ye doğru yol alırlar. Bu sırada kız da bir rüya görür. Rüyasında Hz. İsa'dan haber gelir ve Hristiyan güzel Şeyhin ayağının izi olmak isteyerek uyanır. Bunun üzerine kız Şeyhin peşine düşer. Şeyh de kızın kendisini aradığını hisseder hissetmez geri döner. Yolda karşılaşırlar. Bitkin düşen kız, ruhunu Şeyhin kucağında teslim eder. Şeyh, Tanrı'ya geçmişte yaşadıklarını takdim ederek af diler ve kader Şeyhi sevgilisine kavuşturur.

2. Çağatayca Dil Unsurları

Sovyet Türkolog Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç'in (180-1938) görüşü esasında oluşturulan János Eckmann (1905-1971) tasnifine göre (s. 120-121) 14. yüzyıldan 1465 yılına kadar olan devir İlk Çağatayca veya Nevâî'den önceki Çağatayca devir olup ondan sonraki devir 1465 yılında 16. yüzyılın ortalarına kadar olan klâsik Çağatayca devri olarak adlandırılmaktadır.⁹ Bu devrin karakteristik dil özellikleri genel olarak belirlenmiştir.¹⁰ Bu esasta metnimizdeki Çağatayca dil özelliklerinin belirgin olanları şunlardır:

Destanımızda kapalı e (è) sesini gösteren özel bir işaret bulunmamakla birlikte bu ses ye veya elif-ye ile gösterilmiştir: *bérkit-* “batırmak” (220. beyit), *dég* “gibi” (11, 16, 65, 78, 120, 123, 206, 402, 455, 503. beyitler), *él* “ülke, memleket” (16, 76, 196, 198, 205, 210, 241, 245, 273, 290, 307, 308, 355, 369, 455, 468. beyitler), *émes* “değil” (115, 119, 236, 238, 250, 504. beyitler), *én-* “inmek” (130, 445. beyitler), *és* “akıl, şuur” (211. beyit), *éşig* “eşik, kapı” (155, 197. beyitler), *kérek* “gerek” (19, 156, 253, 261, 308, 441. beyitler), *kéy-* “giymek” (442. beyit), *nédin* “neden” (197, 198. beyitler), *ségri-* “sıçramak” (420. beyit), *tégür-* “ulaştırmak” (310. beyit), *Téñri* “Tanrı” (364, 369, 395, 398, 412, 511. beyitler), *téz* “tez, çabuk” (32, 455, 471. beyitler), *yél* “yel, rüzgar” (51, 455. beyitler), *yétiş-* “yetişmek” (430. beyit) gibi.

Büyük ünlü (kalınlık-incelik) uyumuna aykırılıklar Türkçe kelimeler yanında özellikle Arapça ve Farsçadan gelen kelimelerde çok sık görülmektedir: *âyini+ğa* “töresine” (450. beyit), *bendi+ğa* “bağına” (221. beyit), *cismi+ğa* “bedenine” (87. beyit), *dîni+ğa* “dinine” (450. beyit), *ehli+ğa* “ehline” (59, 98, 101, 178, 196, 397. beyitler) *himmetiñ+ğa* “ihsanına” (409. beyit), *Ka'be+ğa* “Kâbe'ye” (323, 508, 510. beyitler), *mey+ğa* “şaraba” (313. beyit), *özri+ğa* “özre” (154. beyit), *şüret+ğa* “yüze” (55. beyit), *üftâdeler+ğa* “biçarelere” (406. beyit), *vâdîsi+ğa* “toprağına” (441. beyit), *zamiriñ+ğa* “kalbine” (407. beyit); *âlem+ka* “âleme” (195. beyit), *zulmet+ka* “karanlığa” (341. beyit); *âfet+lıg* “belalı” (61. beyit), *bî-edeb+lıg+lar* “edepsizler” (479. beyit), *mest+lıg* “sarhoşluk” (16. beyit), *tîre+lıg* “karanlık” (176. beyit), *yek-cihet+lıg* “fikir birliği” (434. beyit); *cebîn+lık* “alınlı” (54. beyit), *derd+lık* “dertli” (380. beyit), *ferzâne+lık*

⁹ Eckmann 1958, 120-121.

¹⁰ Krş. Eckmann 1958, 121-126; Canpolat 2002, 771-774 ve Argunşah 2013, 21-26.

“bilgelik” (377. beyit), *merdâne+lık* “mertlik” (377. beyit), *ucübe+lık* “şaşılacak” (488. beyit) gibi.

Çağataycaya özgü fonetik özelliklerden biri olan ikinci hecedeki yuvarlak ünlünün etkisi ile ilk hecedeki düz ünlüsünün yuvarlaklaşmasının metnimizde tek örneği bulunmaktadır: *öksük* < *eksük* (504. beyit). Öte yandan /v/ diş-dudak ünsüzünün etkisiyle düz ünlülerin yuvarlaklaştığı görülmektedir: *üy* < *eb* “ev” (85, 124. beyit). Yuvarlaklaşmayla ilgili diğer örnekler şunlardır: *asru* “çok, oldukça” (162, 481, 490), *ķayķu* “kaygı” (415), *savur-* “savurmak” (123, 133), *tapşur-* “teslim etmek” (485), *üy* “ev” (85), *yalķuz* “yalnız” (343, 462), *yaru-* “parlamak” (9, 337), *yaruķluk* “parlaklık” (176), *yaruķ* “parlak” (38, 175), *yarut-* “parlatmak” (112), *yaşur-* “saklamak” (99, 110, 249), *yaşurun* “gizlice” (187), *yavuş-* “yaklaşmak” (26).

Metinde yuvarlak ünlülerin düzleşmesi örnekleri de görülmektedir: *köter-* < *kötür-* “kaldırmak” (438. beyit); *+niñ* ilgi eki *köknñ* “göğün” (96 beyit); *+nI* belirtme durum eki *ķoy+nI* “koyunu” (332, 334. beyitler), *ömr+nI* “ömrünü” (129. beyit); *+dIn* ayrılma durum eki *mun+dIn* “bundan” (142. beyit), *kül+dIn* “külden” (338. beyit); *+(s)I* teklik üçüncü şahıs iyelik eki *nur+tI* “nuru” (401. beyit), *ķüs+nI* “güzelliği” (52, 79. beyitler), *uyķu+sI+da* “uykusunda” (445. beyit), *közķü+si+de* “aynasında” (6. beyit); *+ĝI* aitlik eki *soñ+ĝI* “son, sonraki” (334. beyit); *+inci* eki *tört+inci* “dördüncü” (223. beyit); *-DI* belirli geçmiş zaman eki *sor-dI* “sordu” (215. beyit), *kör-di* “gördü” (401. beyit), *ķuc-tI* “kucakladı” (434. beyit), *öt-tI* “geçti, aştı” (193. beyit); *-mIş* belirsiz geçmiş zaman eki *yut-mIş* “yutmuş, içmiş” (283. beyit); *-ĝil* emir teklik ikinci şahıs eki *müşerref bol-ĝil* “şereflen” (450. beyit), *üz-mIş* “koparmış” (428. beyit) gibi.

Eklerde yuvarlaklaşma örnekleri ise şunlardır: *-uķ* fiilden isim yapım eki *art-uķ* “fazla” (30, 504. beyitler); *-ür-* fiilden fiil yapım eki *ķet-ür-* “getir” (152. beyit); *-Ur* geniş zaman eki *bar-ur* “varır” (455. beyit); *bil-ür-sen* “bilirsin” (227. beyit); *+DUr* bildirme eki *ķaram-dur* “haramdır” (18. beyit), *tilbe-dür* “delidir” (145. beyit), *ķerek-tür* “gerektir, gerekir” (253. beyit); *-kür-* fiilden fiil yapım eki *yét-kür-* “ulaştırmak” (131, 175, 294, 332, 429, 446, 491, 493. beyitler); *-güz-* fiilden fiil yapım eki *tir-güz-üb* “diriltip” (72. beyit); *-mU* soru eki *ķın-mu* “gerçek mi” (507. beyit), *ér-mü* “mert mi” (381. beyit); *-DUr-* fiilden fiil yapım eki *aylan-dur-up* “dolandırarak” (359. beyit), *ķey-dür-diler* “giydirdiler” (294. beyit), *ķél-tür-* “getirmek” (188, 214, 272, 277, 310, 332, 340. beyitler); *-sun* emir teklik üçüncü şahıs eki *nümürdär olma-sun* “görülmesin” (116. beyit); *-KUCA* ve *-KUncA* zarf-fiil ekleri *al-ģuca* “alıncaya kadar” (122. beyit), *ķarār tap-ķuca* “kendisine gelinceye kadar” (439. beyit); *yé-ģünce* “yiyince, kuşatınca” (127. beyit), *tañ at-ķunca* “tan atıncaya kadar, sabah oluncaya kadar” (191, 336. beyitler), *devā ét-künce* “derman buluncaya kadar” (126. beyit).

Eski Türkçede kelime içi ve kelime sonundaki /d/ sesi Harezmi Türkçesinde /z/ sesine, Çağataycada ise /y/ sesine dönüşmüştür. Metnimizde *ayak* “ayak” (78, 211, 294, 438, 451. beyitler), *beyik* “büyük” (209. beyit), *ķayķu* “kaygı” (415. beyit), *ķayıt-* “dönüp gitmek” (348. beyit), *ķaytar-* “döndürmek, çevirmek” (389. beyit), *ķey-* “giymek” (442. beyit), *ķoy-* “koymak, terk etmek” (22. beyit), *sustay-* “bayılmak” (204. beyit), *toy-* “doymak” (370. beyit) örnekleri görülmektedir.

Çağataycanın karakteristik özelliklerinden olan /p/ dudak ünsüzünün diş-dudak ünsüzü olan /f/ sesine değişmesi metnimizde tek örnekte görülmektedir: *tofraķ* “toprak” (35, 85, 93, 103, 154, 193, 200, 209, 463, 464. beyitler), *tofrag* “toprak” (123. beyit).

Çağataycanın diğer karakteristik bir özelliği de kelime başında /m/ sesinin bulunmasıdır. Metnimizde şu kelimelerde görülmektedir: *mén* “ben” (114, 131, 141, 143, 145, 149, 159, 220, 244, 247, 250, 265, 289, 312, 313, 320, 321, 324, 330, 333, 381, 459, 460, 480, 503. beyitler), *méniñ* “benim” (132, 253, 260, 435, 461. beyitler), *miñ* “bin” (23, 205. beyitler), *munda* “bunda,

burada" (158, 159, 232, 259. beyitler), *mundağ* "böyle, bunun gibi" (46, 113, 114, 175, 241, 307, 308. beyitler), *mundın* "bundan" (142. beyit).

Çağataycada kelime sonundaki /ğ/ ve /k/ seslerinin birbirinin yerine kullanılması örnekleri metnimizde de görülmektedir: *âgâhlığ* (24. beyit) ~ *âgâhlık* (425. beyit) "habedarlık"; *artuğrak* (340. beyit) ~ *artuğ* (30. ve 504. beyitler) "çok, fazla"; *ayağ* (211. ve 294. beyitler) ~ *ayağ* (78. beyit) "ayak"; *hük-bānlığ* (257. beyit) ~ *hük-bānlık* (319. beyit) "domuz çobanlığı"; *mizbānlığın* (448. beyit) ~ *mizbānlık* (449. beyit) "ev sahipliği"; *tofrağlar* (123. beyit) ~ *tofrağ* (85, 93, 154, 193, 463, 464. beyitler) "toprak" gibi. Yazıda belli olmamasına rağmen ön damaksıl /g/ ve /k/ sesleri için de bu kullanımın geçerli olduğu düşüncesiyle metnin bütünlüğüne uygun olan biçimini tercih ettik: *bî-keslig* "kimsesizlik" (462. beyit); *bilmeslig* "bilmezlik" (462. beyit); *êşig* "kapı" (155, 197. beyitler); *irik* "mahvolmuş" (129. beyit); *ölüg* "ölü" (127, 206. beyitler); *tirik* "diri, canlı" (129, 209. beyitler) gibi.

Çağataycanın genel belirtme durum eki +nI metnimizde *rūh+nI* "ruhunu" (55. beyit), *yol+nI* "yolu" (25. beyit), *dehr+nI* "dünyayı" (99, 494. beyit), *kül+üm+nI* "külümü" (133. beyit), *öz+nI* "kendini" (83, 140, 189, 216, 298, 302, 367, 371, 437, 453. beyitler) gibi örneklerde sıkça geçmektedir. Ancak iyelik eklerinden sonra *ğavğā+sı+nI* "kavgasım" (503. beyit), *ruhsār+ı+nI* "yüzünü" (177. beyit), *şabr+ı+nI* "sabrını" (28. beyit) gibi biçimler yanında *arğa+sı+n* "sırtını" (86. beyit), *çāre+sı+n* "çaresini" (126, 462. beyitler), *hıl'at+ı+n* "kaftanını" (294. beyit), *şanā+sı+n* "övgüsünü" (392. beyit), *söz+ı+n* "sözünü" (230, 331. beyitler), *vaşl+ı+n* "kavuşmasını" (250. beyit) ve *zūlf+ı+n* "saçını" (58. beyit) örneklerindeki biçimi de görülmektedir. Teklik üçüncü şahıs iyelik ekinden sonra isim durum ekleri geldiğinde araya /n/ sesi gelmemektedir: *deryā+sı+ğa* "denizine" (82. beyit), *du'ā+sı+dın* "duasından" (9. beyit), *üst+ı+de* "üstünde" (64, 70. beyit) gibi.

Çağataycanın belirgin özelliklerinden biri olan *al-* yeterlilik fiilinin metnimizde iki örneği bulunmaktadır: *ğoy-a almas* "terk edemez" (322. beyit), *asra-y almadı* "saklayamadı" (470. beyit).

Birlikte kullanıldığı fiile "-XnCA, -XnCAyA kadar" anlamları kazandıran *-GUnca, -KUnca* zarf-fiil eklerinin üç örneği görülmektedir: *zabğ eyle-ğünce* "zapt edince" (124. beyit), *tağ at-kunca* "tan atıncaya kadar" (191, 336. beyit), *ğanı şabr êtkünce derdim çāresin / yā devā êtkünce bağrım pāresin* "Derdimin çaresini buluncaya kadar ya da bağırımın parçasına derman buluncaya kadar sabır nerede?" (126. beyit) gibi.

Çağataycada geçmiş zaman çokluk birinci şahısta genellikle *-dUK* yuvarlak biçimi görülürken metnimizde hem düz hem yuvarlak biçimi görülmektedir: *cevāb bér-dik* "cevap verdik" (217. beyit), *hıtāb kıl-duk* "seslendik" (217. beyit), *kél-dük* "geldik" (444. beyit).

Belirsiz geçmiş zaman çekimi için *-mIş* kullanımının yanında *-B + şahıs eki* ile kurulmuş biçimi bulunmaktadır: *ötker-(i)b mên* "geçirdim" (114. beyit); *vāridāt ğoy(u)-ptur* "göstermiştir" (413. beyit), *öt(ü)-ptür* "geçmiştir" (220. beyit).

Diğer yandan şimdiki-gelecek zaman eki,¹¹ *zabğ kıl-ğay-mên* "zapt edeceğim" (141. beyit), *kélme-gey* "gelmez" (232. beyit), *yağ-ğay-sên* "yakacaksın" (318. beyit), *şubānlık kıl-ğa-sın* "çobanlık yapacaksın" (319. beyit), *kél-ge-siz* "geleceksiniz" (370. beyit), *mesrūr et-ke mên* "mutlu kılacağım" (321. beyit) gibi örneklerde görüldüğü gibi *-GA(y), -KA(y)* biçiminde ve ünsüzlerden sonra /A/, ünlülerden sonra /y/ biçimindedir: *eşer ğalma-y* "eser kalmıyor, eser kalmaz" (204. beyit), *kıl-a* "kılıyor, kılacak" (139. beyit), *köterme-y* "çekmiyor, çekmez" (438. beyit), *ğurt[ul]-a* "kurtuluyor, kurtulacak" (132. beyit). Bu zaman ekleri gelecekteki kesinliği

¹¹ Özbek dili gramerciliğinde *hozirgi-kelasi zamon formasi* "şimdiki-gelecek zaman biçimi" olarak görülmektedir. Krş. Merhan 2012a, 70.

ifade etmek için kullanılır. Bunun dışında *-dür* ve *durur* biçimi de aynı işlevde kullanılmıştır: *körmeydür* “görmüyor, görmez” (94. beyit), *kérme-y* (< *ki+ér-mey*) *durur* “ermiyor, ermez” (235. beyit).

Metnimizde *ér-* ve *é-* ek-fiili olarak *bağ-ar ér-di* “bakardı” (49. beyit), *nāz uykusıda ér-di* “naz uykusunda” (445. beyit), *şart ér-ür* “şarttır” (143. beyit); *güng u lāl é-di* “dilsizdi” (213. beyit), *meyni yut-mış é-di* “şarabı içmişti” (283. beyit), *püve eylerler é-di* “koşarlardı” (423. beyit) gibi örneklerde görülmektedir. Ayrıca *é-mes* ~ *ér-mes* ~ *ér-mestür* biçimiyle isim cümlelerini olumsuzlaştıran “değil” edatı işlevindedir: *til ü köñlüğ bu sözde bir é-mes* “dilin ve gönlün bu sözde bir değildir” (238. beyit), *yaş é-messén* “genç değilsin” (236. beyit); *artuğ ér-mes* “fazla değildir” (504. beyit), *harif ér-mes-sén* “gönüllü değilsen” (262. beyit); *cür'a kalsa bil ki érmestür hisáb* “bir yudum dahi kalsa hesabı değildir (olmaz)” (282. beyit) gibi.

3. Oğuzca Dil Unsurları

Destandaki Çağataycanın bu belirgin özellikleriyle birlikte Oğuzcaya özgü özellikler de dikkat çekmektedir. Örneğin metnimizde *bol-* fiili daha çok (67 kez) kullanılmakla birlikte Oğuzca unsur olan *ol-* fiili de (38 kez) bulunmaktadır. Ayrıca *añla-* fiili metnimizin 28, 215, 237. beyitlerinde geçerken *tüşün-* “anlamak” biçimi yer almamaktadır. Bunlar dışında *bağ-* fiili metnimizin 49, 89, 187, 360, 391. beyitlerinde geçerken *ğara-* biçimi görülmemektedir.

Çağataycada ait bir kelime olan *kol* “el” metnimizin 5. ve 123. beyitlerinde, Oğuzca bir unsur olan *élig* “el” kelimesi de 284. ve 381. beyitlerde yer almaktadır. Yine Çağatayca bir unsur olan *tüş-* “inmek” fiili bir beyitte (279. beyit), Oğuzca bir fiil olan *én-* “inmek” ise 130. ve 445. beyitlerde geçmektedir.

Metnimizde “ile” anlamındaki *bile* (72, 138, 169, 173, 205, 245, 278, 312, 321, 339, 354, 383, 388. beyitler), *birle* (34, 78, 163, 170, 178, 219, 243, 248, 269, 298, 355, 410, 437, 443, 475. beyitler) edatı yanında Oğuzcaya ait olan *ile* de birçok beyitte (11, 23, 28, 57, 81, 104, 142, 216, 279, 301, 321, 338, 377, 406, 408, 409, 458, 469, 487. beyitler) geçmektedir.

Ayrırcı bir özellik olan /t/ sesi metnimizde *tag* “dağ” (35, 93, 97, 98, 99. beyitler), *tağı* “ve” (34, 61. beyitler), *tap-* “bulmak” (21, 24, 30, 80, 97, 138, 140, 142, 158, 159, 211, 343, 394, 439, 485, 506. beyitler) gibi örneklerde fazlaca görünürken Oğuzca bir özellik olan /d/ sesine değişmiş biçimi de mevcuttur: *dağı* “ve, dahi” (metnimizde 8 kez geçmektedir), *dé-* “demek” (metnimizde 77 kez geçmektedir), *dég* “gibi” (metnimizde 10 kez geçmektedir).

Metnimizde belirsiz geçmiş zaman teklik birinci şahıs için Oğuzca yapı olan *-mİşAm* kullanılmıştır: *ğarka bol-mışam* “batmışım” (149. beyit), *giriftār ol-mışam* “yakalanmışım” (221. beyit), *zār ol-mışam* “ağlamışım” (221. beyit), *bil-mişem* “bilmişim” (479. beyit), *kél-mişem* “gelmişim” (479. beyit). Bunun yanında Çağatayca özellik olan *-mİşmèn* biçimi metnimizde bulunmamaktadır. Aynı durum geniş zaman teklik birinci şahısta da görülmektedir. Sadece bir yerde Oğuzca özellikle görülmektedir: *bil-men* “bilmem” (117. beyit) örneğinde mevcuttur.

4. Sonuç

Sonuç olarak denebilir ki Ali Şir Nevayî'nin Fransa Milli Kütüphanesinde (Bibliothèque Nationale de France) bir mecmuanın içinde bulunan ve üzerinde çalıştığımız Şeyh San'an Destanı, genel olarak klâsik Çağataycanın karakteristik dil ve yazım özellikleri çerçevesinde kaleme alınmıştır. Ancak az da olsa Oğuzca dil unsurları taşımaktadır. Kimi Oğuzca unsurlar daha sonraki devirlere ait metinlerde devam etmiş, kimileri de kullanılmamıştır. Özbekçede *dé-* “demek” fiilinin varlığını sürdürüyor olması Oğuzca unsurlara özgü tipik örnektir.

Kaynakça

- Ali Şir Nevâyi (1995). Hikâyet [Şeyh San'an Destanı, 1053.-1067. beyitler arasında]. *Lisânü't-Tayr*. (Haz. Mustafa Canpolat). Ankara.
- Alişer Navoiy (1991). *Lisonut-Tayr (Quş Tili)*. (Haz. Vahob Rahmonov). Toşkent.
- Alişer Navoiy (1996). *Mukammal asarlar tūplami ũn ikkinçi tom: Lisonut-tayr*. (Haz. ũzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi). Toşkent.
- Argunşah, M. (2003). *Çağatay Türkçesi*. İstanbul.
- Bodrogligeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen.
- Borovkov, A[leksandr] K[onstantinoviç] (1954). Özbek Yazı Dilinin Kurucusu. (Çev. Rasime Uygun), *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 59-96.
- Canpolat, M. (2002). Çağatay Dili ve Edebiyatı. *Türkler Ansiklopedisi*. C. 8. Ankara 2002. 769-776.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Eckmann, J. (1958). Çağatay Dili Hakkında Notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 115-126.
- Eckmann, J. (1966). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. Günay Karaağaç). İstanbul. 1988 [aslı: *Chagatay Manual*. Bloomington-The Hague 1966].
- Eraslan, K. (1970). Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. XVIII. 113-124.
- Ferīduddīn-i Aţţār (1962). *Mantıku't-Tayr*. (Yay. Muhammed Cevād Meşkūr). Tehran. 1341 [1962].
- Feridüddin-i Attar (2001). *Mantık al-Tayr*. (Çev. Abdülbaki Gölpınarlı). 2 cilt. İstanbul. 97-127.
- Gülsevin, G. (2010). Oğuzca Olmayan Türk Lehçelerindeki Oğuzca Unsurlar ve Bunlara Teorik Bir Yaklaşım. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. (Eski Oğuz Türkçesi Prof. Dr. Zeynep Korkmaz Adına). Volume 5/1 Winter. 57-72.
- Kaçalin, M. S. (2011). *Niyāzī, Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Luğātu'n-Nevâ'iyye ve'l-İstişādātu'l-Cağātā'iyye*. Ankara.
- Levend, A. S. (1957). *Gülşehrī, Mantıku't-Tayr*. (Tıpkıbasım), Ankara.
- Levend, A. S. (1965). *Ali Şir Nevaî*. (I. Cilt, Hayatı, Sanatı ve Kişiliği). Ankara.
- Merhan, A. (2012a). *Özbek Dilinin Grameri*. İstanbul.
- Merhan, A. (2012b). Şeyh Abdurrezzak (Şeyh Sanan) Destanının Eski Anadolu Türkçesindeki İlk Çevirisi (Mi?). *Türkiyat Mecmuası*. C. 22. İstanbul. 123-154.

Merhan Aziz (2013). Şeyh Abdurrezzak Destanı'nın İki Yazmasının Karşılaştırılması. *Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri (1-2 Aralık 2010)*. İstanbul. 277-285.

Ölmez, Z. (2007). Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 5. 173-219.

Steingass, F. J. (1892). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. 8. edit., London and New York 1988 [1. edit.: 1892].

Zenker, J. T. (1866). *Türkisch-arabisch-persisches Handwörterbuch I-II*. Hildesheim - Zürich - New York 1994 [Leipzig 1866 baskısının yeniden basımı].